28 ноября 1812 г.» [3, с. 448–449] и др. представлена транспортировка раненых и оказание первой медицинской помощи маршалу. Эти рисунки имеют большую ценность как источник по истории военной медицины эпохи Наполеоновских войн. В частности, они демонстрируют оригинальный способ транспортировки раненных, при котором в качестве носилок использовалось ружье.

Творческое наследие Ф. Пилса можно рассматривать как летопись походов эпохи Наполеоновских войн. Они в равной мере запечатлели как быт, так и военные действия французской армии. Кроме того, наброски Ф. Пилса позволяют немного больше узнать о повседневной жизни Наполеона Бонапарта и одного из его известных полководцев – Н.-Ш. Удино.

Библиографические ссылки

1. *Николаева Е. Е.* Франсуа Пилс и его зарисовки к походному дневнику (иконографическое наследие Отечественной войны 1812 года) [Электронный ресурс]. URL: http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Borodino_con/2010/Nikolaeva.pdf (дата обращения: 25.04.2018).
2. Journal de marche du grenadier Pils, recueilli et annote par M. R. de Cisternes. Paris, 1895.
3. *Николаева Е. Е.* Военные события эпохи Наполеоновских войн в зарисовках походного дневника гренадера Франсуа Пилса // Труды ГИМ. М., 2010. Вып. 182. С. 433–458.
4. *Мищенко Т. К.* А.В. Чичерин – участник военных действий под Малоярославцем: из опыта работы с подлинным дневником А.В. Чичерина [Электронный ресурс]. URL: http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Mmnk/2000_2.html (дата обращения: 20.04.2018).

ХАБАРНІЦТВА І ЛІХВЯРТСВА СЯРОД ПАВЯТОВЫХ СЛУЖАЧЫХ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

А. Р. Лудзіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;
aludich@mail.ru;
навук. кір. – А. Г. Каханоўскі, д-р гіст. навук, прафесар

У дадзеным артыкуле ўпершыню ў айчыннай і замежнай гістарыяграфіі разглядаецца праблема хабарніцтва сярод дзяржаўных служачых. Мэтай дадзенага даследавання з’яўляецца вывучэнне злоўжыванняў уладай павятовымі чыноўнікамі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. Вызначаны асноўныя прычыны злоўжывання ўладай служачымі павятовай адміністрацыі. Раскрыты асноўныя віды хабарніцтва павятовымі чыноўнікаміна тэрыторыі Беларусі. Вывучана барацьба са злоўжываннямі павятовых чыноўнікаў, вызначаны формы і метады процідзеяння карупцыі. Ахарактарызавана адказнасць служачых за службовыя злачынствы. Атрыманыя дадзеныя адносна барацьбы з хабарніцтвам

могуць быць выкарыстаны для юрыдычных аспектаў у вывучэнні дадзенай праблематыкі.

Ключавыя словы: дзяржаўны апарат; павятовае чыноўніцтва; злоўжыванні; свавольства; хабарніцтва; ліхвярства.

Злоўжыванні на дзяржаўнай службе як асобная рыса бюракратыі існуюць у кожным адміністрацыйным апараце. Падчас знаходжання Беларусі ў складзе Расійскай імперыі праблема стала найбольш небяспечнай: карупцыя распаўсюдзілася на ўсе сферы жыццядзейнасці, была своеасаблівай нормай і традыцыяй, зніжала эфектыўнасць дзейнасці дзяржаўнага апарату і стала вострай сацыяльнай праблемай.

Складанае палітычнае становішча беларускіх зямель пасля паўстання 1863–1864 гг., правядзенне жорсткай і непаслядоўнай урадавай палітыкі, няроўнасць сацыяльных груп грамадства, адсутнасць належнага кантролю за дзейнасцю чыноўніцкага апарата, неаднароднасць этна-канфесійнага складу насельніцтва спараджалі беззаконне і прыводзілі да шматлікіх выпадкаў свавольства з боку чыноўнікаў. Найбольш важнымі прычынамі, якія паўплывалі на парушэнні закона служачымі, былі: нізкі ўзровень даходу на дзяржаўнай службе ў параўнанні з высокімі коштамі на тавары, няведанне насельніцтвам сваіх правоў і абавязкаў, прафесійная некампетэнтнасць бюракратыі.

Ва ўмовах дарагавізны на прадукты харчавання, бытавыя прадметы, неабходныя для чыноўніка і для яго сям'і, у беларускіх губернях пачынае квітнець карупцыя. Варта сказаць, што нізкія жалаванні не прыцягвалі найбольш адукаваных і кваліфікаваных спецыялістаў. Старшыня Бабруйскага сіроцкага суда Я.І. Гаўрылаў, абвінавачаны ў 1910 г. у нядбайным стаўленні да службы, паведамляў: «У мяне так мала людзей і сродкаў для навядзення парадку ў велізарнай колькасці спраў. Я плачу за працу па бягучых справах з асабістых сродкаў і адзін не ў стане ўсім займацца, а горад сродкаў на канцылярыю не дае»[1, л. 15].

Аказалася, што прафесійныя і маральныя якасці большасці чыноўнікаў знаходзяцца на нізкім узроўні. Матэрыялы рэвізій паведамляюць аб бюракратызме, хабарніцтве, п'янстве, як правіла, рускіх чыноўнікаў. У сувязі з гэтым віленскі генерал-губернатар Э.Т. Баранаў (1866–1868) адзначае, што ў беларускіх губернях «злоўжыванне чынамі дайшло да такой ступені, калі яго нельга выкараніць толькі законамі» [2, с. 275–276].

Па звестках сучаснікаў, атрыманне хабару было звычайнай справай для любога чыноўніка, але, паводле матэрыялаў статыстыкі, за гэты від злоўжыванняў служачыя неслі пакаранне рэдка. Гэта пацвярджаюць лічбы: у 1887–1912 гг. суды вынеслі толькі 81 прысуд за хабарніцтва і ліхвярства[3, с. 151]. Дадзеныя факты кажуць, што ўрад разумеў

прыроду гэтага віду злоўжыванняў, зачыняў вочы на шматлікія, хай і нязначныя сумы хабараў «бедным чынам». Грамадская думка да гэтай з'явы ставілася цалкам спакойна: «чыноўнік, які не бярэ хабараў, быў накшталт белай вароны ... Хабар проста лічыліся падзякай за працу, якая недастаткова аплачваецца дзяржавай. Атрыманне хабару лічылася добрым умовай выканання службовых паўнамоцтваў»[2, с. 233].

Мяшчане Бабруйска ў 1863 г. скардзіліся Мінскаму губернатару на хабарніцтва і злоўжыванні ўладай гараднічага Г. Валчанінава [4, л. 7]. Старэйшы засядацель Пінскага павятовага паліцэйскага праўлення І.П. Правасудзіч прыгразіў сялянам ваколіцы Старова крымінальнай справай за разбой, які яны на самой справе не здзяйснялі. Сяляне, баючыся адказнасці, далі чыноўніку хабар на 53 руб., каб справа не распачыналася [5, л. 30]. Пінскі паліцмайстар С. Красікаў ў рапарце ад 14 чэрвеня 1900 г. просіць прыцягнуць адміністрацыю гарадской турмы да адказнасці за незаконныя зборы з прыбываючых арыштантаў на пакрыццё расходаў турмы [6, л. 9].

Найбольш паказальная справа, якое адлюстроўвае карумпаванасць і прадажнасць мясцовай улады была разгледзенаў 1899 г. у Пінскім павеце. Штуршок да расследавання дала скарга сялян в. Лунінец. Сяляне прасілі аб высяленні габрэйскіх сем'яў з Лунінца, а таксама распавялі: «Павятовая паліцыя, асабліва прыстаў 1-га стана Марозаў, творыць нябачанае беззаконне і злачынствы горш злачынцаў і махляроў. Прыстаў прапісаў ў вёсцы каля 200 габрэйскіх сем'яў, якім забаронена тут пражываць па законах. Габрэі зарабляюць тут living рознымі злачынствамі, а Марозаў пакрывае ўсе злоўжыванні пасля атрымання хабараў ... Галоўны прыбытак прыстава Марозава – выручка за габрэйскую сінагогу, пастаўленую паблізу праваслаўнай царквы. Габрэі за сінагогу папаўняюць «касу» прыстава кожны тыдзень. Кожны габрэйскі пасяленец па спісе духоўнага равіна і касіра Дятлавіцкага ўносіць «плату» 30 руб. штогод ... За кожную крадзеж, якая застаюцца без следства, прыстаў атрымлівае не менш 50 руб. Таму паселішча Лунінец напаўняецца рознага роду злодзеямі. Марозаў неаднаразова выхваляўся, што «яго злодзеі зрабілі прыставам і ён ім, злодзеям, абавязаны служыць» [7, л. 6–8].

З другой паловы XIX ст. ўрад прыкладаў нямала намаганняў па барацьбе з карупцыяй як на тэрыторыі Беларусі, так і ў цэлым па ўсёй імперыі. Поспех залежаў ад ўнутранай палітыкі, што прывяло да ўдасканалення заканадаўства па барацьбе са злоўжываннямі служачых, ўзмацненні нагляду за дзейнасцю чыноўнікаў шляхам правядзення рэгулярных рэвізій. Пазітыўную ролю ў барацьбе з карумпаванымі злачынствамі мела павышэнне ўзроўню матэрыяльнай забяспечанасці

дзяржаўных служачых. Урад неаднаразова павялічваў аклады чыноўнікам, надаваў перавагі ў беларускім краі прыезджым служачым з рускіх губерняў. Напрыклад, служачыя рускага паходжання мелі права на 50-працэнтную прыбаўку да жалавання, ім было загадана выдаваць прагоны на праезд на службу ў заходнія губерні, а таксама пад'ёмныя грошы [3, с. 35].

Важным фактарам па барацьбе з хабарніцтвам і крадзяжамі на дзяржаўнай службе была сістэма адкрытай публікацыі маёмаснага становішча чыноўнікаў. Перыядычна, як правіла, раз у год, выходзіла кніга «Спіс грамадзянскіх чыноў ведамства...». У гэтых кнігах была прыведзена інфармацыя аб службе чыноўніка, яго ўзнагародах, штрафах, аб памеры заробку і наяўнасці нерухомай уласнасці. Пры прызначэнні на пасаду казначэя з яго бралі грашовы або маёмасны заклад і распіску, што ні ён, ні члены яго сям'і не будуць адчужаць або прысвойваць дзяржаўную маёмасць. Кантроль за дзейнасцю павятовага казначэйства ажыццяўляўся з дапамогай раптоўных або тэрміновых (планавых) праверак. Па загадзе па Мінскай гарадской паліцыі паліцыянтам было загадана пры кожным атрыманні грошай з абывацеляў адразу ж на месцы выдаваць квітанцыю адзначаць паступленне сумы ў кнігу, а грошы выдаваць прыставу пад распіску [8, л. 12].

Заканадаўства раздзяляла карупцыю на два віда: хабарніцтва і ліхвярства. Хабарніцтва – незаконнае атрыманне дзяржаўным служачым грошай ці матэрыяльных каштоўнасцей [9, с. 78]. Чыноўнік, прызнаны вінаватым у хабарніцтве, павінен быць пакараны грашовым штрафам ці грашовым штрафам са звальненнем з пасады. Ліхвярства мела больш цяжкі склад злачынства. Гэта парушэнне трактавалася як «незаконныя паборы пад выглядам дзяржаўных падаткаў; вымагальніцтва рэчамі, грашыма ці харчамі» [9, с. 79]. За ліхвярства існавалі больш жорсткія санкцыі: служачы мог быць пазбаўлены волі на 1,5–3 года з адбываннем у папраўчых арыштанцкія аддзяленнях, ён пазбаўляўся ўсе правоў і прывілеяў дзяржаўнага служачага [10, с. 432]. Прычым гэты від пазбаўлення волі па жорсткасці рэжыму ўтрымання ішоў услед за катаргай. Вымагальніцтва прадугледжвалася законам як самая высокая ступень ліхвярства. Пад вымагальніцтвам разумеўся «прыбытак або выгада, якая атрымана шляхам ціску або пагрозай, патрабаванне падарункаў або неўсталяванай платы» [10, с. 434]. Вінаваты ў вымагальніцтве мог быць асуджаны на зняволенне ў арыштанцкіх аддзяленнях ў межах 5–6 гадоў, з пазбаўленнем усіх асаблівых правоў і пераваг. Пры наяўнасці больш цяжкіх абставінаў чыноўніка маглі прыцягнуць да пазбаўлення правоў дзяржаўнага служачага і прысудзіць да катаргі на тэрмін ад 6 да 8 гадоў [10, с. 435–436].

Такім чынам, для павятовага чыноўніцтва быў характэрны высокі ўзровень карупцыі. Важнымі прычынамі, якія паўплывалі на шматлікія парушэнні закона мясцовымі службоўцамі, былі: нізкі ўзровень даходу на дзяржаўнай службе ў параўнанні з высокімі коштамі на тавары, няведанне большасцю насельніцтва сваіх правоў і абавязкаў, прафесійная некампетэнтнасць і нізкі ўзровень службовай маральнасці. Поспех у барацьбе з хабарніцтвам і ліхвярствам залежаў ад палітыкі ўладаў, што прывяло да ўдасканаленні заканадаўства па барацьбе са службовымі злоўжываннямі, ўзмацненні нагляду за дзейнасцю чыноўнікаў, да павышэння заробку служачым. Асноўнымі формамі адказнасці з'яўляліся грамадзянская, дысцыплінарная і крымінальная. Удасканаленне норм і законаў, накіраваных на выкараненне службовых злоўжыванняў, дазволіла толькі скараціць долю чыноўніцкага самавольства, але праблема так і засталася ня вырашанай. Хабарніцтва служачых прыводзіла да дыскрэдытацыі адміністрацыі перад насельніцтвам і падрывала давер да самадзяржаўя.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Ф. 299. Оп. 2. Д. 14778. Дело о привлечении к ответственности бывшего председателя Бобруйского сиротского суда за небрежное отношение к служебным обязанностям.
2. Захарьин И. Н. Воспоминания о службе в Белоруссии 1864–1870 гг. (Из записок мирового посредника) // Тени прошлого. Рассказы о былых делах. СПб., 1885. С. 162–324.
3. Кузьмин А. Д. Социокультурный облик чиновчничества белорусских губерний (1864–1914 гг.). Могилев : МГУП, 2017.
4. НИАБ. Ф. 299. Оп. 1. Д. 5441. Дело по жалобе бобруйских мещан на взяточничество и злоупотребление властью городничего Волчанинова.
5. НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 9025. Дело о привлечении к ответственности старшего заседателя Пинского уездного полицейского управления И.П. Правосудича за невыполнение предписаний начальства.
6. НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 10995. Дело о выдаче арестанту Шишло заработанных им денег бывшим начальником Пинской тюрьмы Сайковским.
7. НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 10950. Дело о привлечении к ответственности полицейских чиновников Пинского уезда Морозова, Сулковского и Ковальского за взяточничество.
8. НИАБ. Ф. 299. Оп. 2. Д. 14731. Дело о предании суду бывшего околоточного надзирателя Минской городской полиции А. Попова за растрату казённых денег.
9. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб. : тип. 2-го отделения Собственной его императорского величества канцелярии, 1845.
10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. 17-е изд. СПб., 1913.